

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. Żurawia 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 29-35-69; 28-37-04; 28-90-17

Telex: 816-436

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefax: 29-40-89

BS/422/147/90

BILANS ROCZNY '90

Komunikat z badań

Warszawa, grudzień 1990 r.

Tradycyjnie co roku, na przełomie listopada i grudnia, w badaniach przeglądowych CBOS jest zadawana seria pytań podsumowujących mijający rok. Porównanie rozkładów odpowiedzi na nie ma walor nie tylko okolicznościowy - podyktowane jest także rytmem społecznych zainteresowań. Przynajmniej od 1983 r. nowy rok kojarzył się ludziom z mniej lub bardziej radykalnymi zmianami w standardzie życia (zmniejszeniem zasobności portfeli wskutek wzrostu cen, mniejszą dostępnością towarów), gdyż wszelkie centralnie zarządzane znaczące podwyżki cen miały właśnie wtedy miejsce. Koniec roku zatem był zazwyczaj okresem, w którym wzrastało społeczne zainteresowanie wysokością cen, aktualizowały się wyobrażenia o zależności pomiędzy stanem gospodarki kraju a poziomem życia obywateli, rosło zapotrzebowanie na informacje, mogące być przesłankami prognoz na rok przyszły.

Od trzech lat grudzień przynosi ze sobą każdorazowo, mimo wszelkich zmian i niezaprzeczalnych różnic, sytuację zasadniczo podobną. Ostatni miesiąc 1988 r. - to początek działania rządu M. Rakowskiego i zapowiedzi na następny rok począwszy od stycznia, daleko idących zmian w systemie gospodarczym. U schyłku 1989 r. do społecznej świadomości (czy raczej wiedzy) zaczęły docierać zasadnicze założenia planu Balcerowicza. Badanie tegoroczne¹ zostało przeprowadzone pomiędzy pierwszą a drugą turą wyborów prezydenckich, kiedy wiadomo już było powszechnie, że kierunek i tempo zmian gospodarczych nie zostaną utrzymane w dotychczasowym kształcie. Mimo, że ostateczny rezultat wyborów nie był jeszcze znany, to większość badanych przewidywała zwycięstwo L. Wałęsy. Zatem, tak jak w dwu poprzednich latach - powszechna była świadomość zakończenia pewnego etapu zmian oraz ogólnie zarysowana, na poziomie wyłącznie werbalnym, pewna wizja przyszłości.

¹ Sondaż "Sprawy Polski i Polaków (6)" zrealizowano w dniach 1-3 grudnia 1990 r. na 1476-osobowej próbie losowej dorosłej ludności kraju. Dane porównawcze pochodzą z badań: (1) "Jak minął rok?" i (2) "Aktualne wydarzenia (15)" zrealizowanych na próbach udziałowych dorosłej ludności kraju w dniach (1) 24-29 listopada 1988 r. (N=1468); (2) 17-21 listopada 1989 r. (N=1497).

Obraz samopoczucia społeczeństwa polskiego w porównaniu z latami ubiegłymi, uczucia jakich ludzie doznawali najczęściej, a także sposób postrzegania przez nich życia codziennego w mijającym roku – to zagadnienia, które są przedmiotem komunikatu.

Zadowolenie z własnego życia

Większość Polaków (64%) jest zadowolona ze swojego życia, niezadowolone deklaruje zaś co czwarty badany.

		CBOS
<i>Czy ogólnie rzecz biorąc, jest Pan(i) zadowolony(a) ze swojego życia?</i>		
<i>Zdecydowanie tak</i>		13%
<i>Raczej tak</i>		51%
<i>Raczej nie</i>		21%
<i>Zdecydowanie nie</i>		6%
<i>Trudno powiedzieć</i>		9%

Ta globalna ocena, dobre samopoczucie nie pokrywa się jednak z doznawanymi najczęściej uczuciami zniechęcenia, znużenia, zdenerwowania i rozdrażnienia, a także zaniepokojenia rozwojem sytuacji w kraju i codzienną gonitwą i szarpaniną. Te rozbieżności mogą wynikać z faktu, iż na ogólne zadowolenie z życia wpływają poza otoczeniem instytucjonalnym i uciążliwą codziennością także dokonania własne na tle innych, niekoniecznie te z najbliższej przeszłości, życie rodzinne, a także ogólna niechęć do stawiania siebie w złym świetle. W jednakowym stopniu zadowoleni ze swojego życia są kobiety i mężczyźni, nieco częściej osoby w młodym wieku, legitymujący się ponad średnim wykształceniem. Zrozumiałe, że grupą najbardziej niezadowoloną są bezrobotni, natomiast trochę zaskakuje, że najbardziej cieszą się życiem osoby, które nie pracują z innych powodów. Zadowolenie jest tym większe, im wyższa jest pozycja w hierarchii społeczno-zawodowej. Największy jednak wpływ na ogólną ocenę zadowolenia z życia ma subiektywna ocena swoich (rodziny) warunków materialnych (tab. 1).

Tabela 1

w procentach

Ocena własnej sytuacji materialnej	Stosunek do własnej sytuacji życiowej:		
	zadowolenie	niezadowolenie	trudno powiedzieć
Zła	49	40	11
Średnia	71	20	9
Dobra	81	15	4

Na samozadowolenie mają wpływ także, choć w mniejszym stopniu, oceny obecnej (w porównaniu z grudniem 89) sytuacji politycznej, gospodarczej i materialnych warunków życia ludzi. Bardziej zadowoleni są ci, którzy oceniają, że sytuacja w wymienionych sferach poprawiła się.

Bilans doznań

Uzyskane wyniki wskazują, że w kończącym się roku ludzie nie czuli się najlepiej. Zbyt wiele było powodów do zdenerwowania, zniechęcenia, a nawet wściekłości, znacznie rzadziej odczuwano zadowolenie i dumę z własnych dokonań.

w procentach

CBOS			
<i>Jak często na przestrzeni mijającego roku doznawał(a) Pan(i) następujących uczuć:</i>			
<i>(A) czuł(a) się Pan(i) nieszczęśliwy(a), był(a) Pan(i) w depresji?</i>			
	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
<i>Bardzo często</i>	6	10	8
<i>Często</i>	28	26	23
<i>Rzadko</i>	46	40	38
<i>Prawie wcale</i>	20	24	28
<i>(B) był(a) Pan(i) dumny(a) ze swoich osiągnięć w pracy?</i>			
<i>Bardzo często</i>	4	3	4
<i>Często</i>	25	21	26
<i>Rzadko</i>	43	47	38
<i>Prawie wcale</i>	25	27	27

(C) poczuł(a) Pan(i) ulgę, pewność, że wszystko układa się dobrze?

	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
<i>Bardzo często</i>	3	2	2
<i>Często</i>	34	26	27
<i>Rzadko</i>	55	56	47
<i>Prawie wcale</i>	8	16	21

(D) czuł(a) się Pan(i) zniechęcony(a), znużony(a)?

<i>Bardzo często</i>	9	12	9
<i>Często</i>	45	47	43
<i>Rzadko</i>	38	34	34
<i>Prawie wcale</i>	7	7	12

(E) był(a) Pan(i) zdenerwowany(a), rozdrażniony(a)?

<i>Bardzo często</i>	20	21	16
<i>Często</i>	52	49	50
<i>Rzadko</i>	26	26	24
<i>Prawie wcale</i>	2	4	7

(F) czuł(a) Pan(i), że życie jest piękne, był(a) Pan(i) szczęśliwy(a)?

<i>Bardzo często</i>	3	3	4
<i>Często</i>	24	22	25
<i>Rzadko</i>	54	52	48
<i>Prawie wcale</i>	18	22	21

(G) czuł(a) się Pan(i) bezradny(a), samotny(a)?

<i>Bardzo często</i>	7	8	5
<i>Często</i>	25	26	21
<i>Rzadko</i>	43	40	34
<i>Prawie wcale</i>	25	26	37

(H) ogarniała Pana(ią) wściekłość, miał(a) Pan(i) ochotę, aby wszystko rozwalić?

<i>Bardzo często</i>	-	11	7
<i>Często</i>	-	29	26
<i>Rzadko</i>	-	35	35
<i>Prawie wcale</i>	-	24	30

(I) był(a) Pan(i) zadowolony(a), bo coś się udało, powiodło się w życiu?

	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
<i>Bardzo często</i>	2	3	3
<i>Często</i>	31	25	29
<i>Rzadko</i>	56	59	51
<i>Prawie wcale</i>	10	12	14

(J) był(a) Pan(i) szczególnie czymś zaciekawiony(a), zainteresowany(a), podekscytowany(a)?

<i>Bardzo często</i>	4	4	5
<i>Często</i>	31	31	30
<i>Rzadko</i>	50	47	43
<i>Prawie wcale</i>	15	18	18

(K) czuł(a) się Pan(i) jako obywatel(ka) wyraźnie lekceważony(a) przez władzę?

<i>Bardzo często</i>	7	9	6
<i>Często</i>	26	21	19
<i>Rzadko</i>	33	29	21
<i>Prawie wcale</i>	33	41	51

Podobnie jak w latach ubiegłych dominowały te odczucia negatywne, które są wynikiem bezpośredniej reakcji na pojawiające się trudności i bezsilność w ich pokonaniu. Z istniejących sposobów ich rozładowania - agresji, apatii i prób aktywności w kierunku zmiany lub kompensacji wybierano dwa pierwsze. Generalnie można powiedzieć, że gorsze niż przeciętne samopoczucie odczuwali: kobiety, respondenci w średnim wieku, z wykształceniem podstawowym, mieszkający w małych i średnich miastach, bezrobotni, robotnicy, zwłaszcza niewykwalifikowani i rolni, a także osoby oceniające swoją sytuację materialną jako złą. Rzadziej niż pozostali doświadczali uczuć negatywnych i częściej pozytywnych: mężczyźni, osoby młode, z ponad średnim wykształceniem, mieszkańcy dużych miast, uczniowie i studenci, a także zatrudnieni na pełnym etacie, kadra kierownicza, rzemieślnicy oraz osoby uznające się za dobrze sytuowane. Tak więc czynnikami, które w tym roku w zasadniczym stopniu wpływały na samopoczucie Polaków, była pewność i rodzaj zatrudnienia oraz wysokość zabezpieczeń materialnych - wyraźnie poprawiało się wraz ze wzrostem poziomu sytuacji materialnej.

Przedstawione rozkłady odpowiedzi z trzech ubiegłych lat mają charakter właściwie tylko ilustracyjny, zwłaszcza że różnice pomiędzy odczuciami w poszczególnych latach są wielokierunkowe i niejednoznaczne. Trudno zatem na ich podstawie formułować jakieś ogólniejsze wnioski. Można się natomiast o nie pokusić na podstawie odpowiedzi na inne pytania ankiety. Respondentom przedstawiono trzy pary przeciwstawnych stwierdzeń, z których mieli wybrać - ich zdaniem - właściwe.

Różnice w ocenie ogólnej sytuacji życia codziennego - zwłaszcza pomiędzy rokiem 1988 a 1990 - są niewielkie, jednak wyraźnie wskazują na pewne uspokojenie, spowolnienie rytmu życia, na pewną - mimo wszelkich zmian politycznych i gospodarczych - stabilizację otoczenia przeciętnego człowieka.

	CBOS		
	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
<i>Pana(i) codzienne życie jest spokojne i wygodne</i>	19%	13%	18%
<i>czy też</i>			
<i>Pana(i) życie codzienne to ciągła gonitwa i szarpanina</i>	71%	73%	68%
<i>Trudno powiedzieć</i>	10%	14%	14%

W globalnym obrazie możliwości życiowych pomiędzy rokiem 1988 a 1990 zaszły znaczące różnice. Polacy 1990 roku są w swej własnej ocenie społeczeństwem znacznie mniej spetryfikowanym niż miało to miejsce rok i dwa lata temu.

	CBOS		
	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
<i>Czy uważa Pan(i), że można jeszcze wiele osiągnąć w życiu</i>	34%	39%	41%
<i>czy też</i>			
<i>nie sądzi Pan(i), aby przyszłość mogła mu (jej) jeszcze cokolwiek przynieść?</i>	49%	40%	35%
<i>Trudno powiedzieć</i>	17%	21%	23%

Zmienił się także dość radykalnie, zwłaszcza w porównaniu z rokiem ubiegłym, obraz otoczenia społecznego. Kierunek tych zmian - wzrost podejrzliwości - sugeruje potencjalne nasilenie poziomu wrogości w stosunkach między ludźmi lub też coraz większą przewagę zachowań i nastawień rywalizacyjnych nad zachowaniami kooperacyjnymi i postawami solidarystycznymi. Może to być jednak tylko docieranie tej przewagi do świadomości coraz większej liczby ludzi.

	CBOS		
	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
<i>Większość społeczeństwa to ludzie porządni i uczciwi</i>	46%	48%	39%
<i>czy też</i>			
<i>Znacznie łatwiej jest dziś trafić na drania, oszusta, cwaniaka niż na porządnego człowieka</i>	42%	40%	43%
<i>Trudno powiedzieć</i>	11%	12%	17%

Bilans drobnych dokonań

Rozpatrując częstotliwość występowania w życiu codziennym Polaków określonych czynności: rozrywki w czasie wolnym, zakupów, trudności finansowych, kontaktów z urzędami itp., stwierdzamy różnorodne zmiany w zachowaniach, zwłaszcza spadek aktywności kulturalnej.

Zmniejszenie odsetka twierdzących, że nie byli ani razu w teatrze, należy traktować jako złagodnienie normy chodzenia do teatru przez ludzi "kulturalnych", czyli jako wskaźnik znacznego spadku zainteresowania teatrem. Gdyby jednak rozkład odpowiedzi na to pytanie potraktować jako obraz rzeczywistości, to wszystkie teatry w Polsce musiałyby dawać po dziesięć przedstawień dziennie przez okrągły rok.

w procentach

	CBOS		
	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
<i>Czy w tym roku:</i>			
<i>(A) był(a) Pan(i) w kinie?</i>			
<i>Tak, wiele razy</i>	10	9	5
<i>Tak, kilka razy</i>	30	22	13
<i>Tylko raz</i>	9	11	6
<i>Nie</i>	50	58	75

(B) był(a) Pan(i) w teatrze?

	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
Tak, wiele razy	2	2	1
Tak, kilka razy	11	7	5
Tylko raz	10	9	6
Nie	77	82	87

(C) przeczytał(a) Pan(i) książkę dla przyjemności?

Tak, wiele razy	-	20	19
Tak, kilka razy	-	34	31
Tylko raz	-	12	9
Nie	-	34	40

(D) był(a) Pan(i) na imprezie sportowej?

Tak, wiele razy	6	5	4
Tak, kilka razy	20	14	13
Tylko raz	8	7	6
Nie	66	73	77

(E) był(a) Pan(i) z rodziną w restauracji?

Tak, wiele razy	2	3	2
Tak, kilka razy	19	11	13
Tylko raz	7	8	7
Nie	72	78	78

(F) urządził(a) Pan(i) przyjęcie dla grona przyjaciół lub znajomych?

Tak, wiele razy	6	5	7
Tak, kilka razy	59	36	42
Tylko raz	15	23	16
Nie	20	35	34

(G) kupił(a) Pan(i) coś atrakcyjnego, nie planowanego?

Tak, wiele razy	2	3	3
Tak, kilka razy	29	16	14
Tylko raz	22	20	17
Nie	46	61	65

(H) został(a) Pan(i) oszukany(a) przy zakupach?

	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
<i>Tak, wiele razy</i>	4	7	5
<i>Tak, kilka razy</i>	21	20	12
<i>Tylko raz</i>	8	7	7
<i>Nie</i>	66	65	75

(I) jechał(a) Pan(i) taksówką?

<i>Tak, wiele razy</i>	6	4	4
<i>Tak, kilka razy</i>	40	21	17
<i>Tylko raz</i>	9	10	8
<i>Nie</i>	45	64	71

(J) pożyczył(a) Pan(i) pieniądze od znajomych?

<i>Tak, wiele razy</i>	7	7	7
<i>Tak, kilka razy</i>	31	31	25
<i>Tylko raz</i>	10	12	8
<i>Nie</i>	52	50	60

(K) kupił(a) Pan(i) los na loterię?

<i>Tak, wiele razy</i>	3	2	2
<i>Tak, kilka razy</i>	21	14	14
<i>Tylko raz</i>	7	6	10
<i>Nie</i>	68	79	74

(L) czuł(a) się Pan(i) niebezpiecznie na ulicy?

<i>Tak, wiele razy</i>	6	12	14
<i>Tak, kilka razy</i>	18	25	21
<i>Tylko raz</i>	6	7	4
<i>Nie</i>	71	55	60

(E) wyłączył(a) Pan(i) telewizor, bo nie było nic ciekawego?

<i>Tak, wiele razy</i>	44	41	45
<i>Tak, kilka razy</i>	36	45	31
<i>Tylko raz</i>	1	1	1
<i>Nie</i>	18	13	21

(M) uczestniczył(a) Pan(i) w strajku lub demonstracji przeciw władzy?

	<u>1988 r.</u>	<u>1989 r.</u>	<u>1990 r.</u>
Tak, wiele razy	1	1	0
Tak, kilka razy	2	3	1
Tylko raz	2	4	1
Nie	95	92	98

(N) miał(a) Pan(i) trudności w załatwieniu sprawy w urzędzie gminnym, dzielnicowym, miejskim?

Tak, wiele razy	9	8	6
Tak, kilka razy	26	26	16
Tylko raz	10	10	7
Nie	55	57	70

(O) pracował(a) Pan(i) za granicą?

Tak, wiele razy	-	1	1
Tak, kilka razy	-	2	1
Tylko raz	-	3	3
Nie	-	94	95

(P) był(a) Pan(i) na wycieczce zagranicznej, aby przy okazji zarobić?

Tak, wiele razy	-	1	1
Tak, kilka razy	-	4	2
Tylko raz	-	10	3
Nie	-	85	94

(R) sprzedał(a) Pan(i) z zyskiem kupione okazjnie towary?

Tak, wiele razy	-	1	1
Tak, kilka razy	-	7	3
Tylko raz	-	6	1
Nie	-	86	94

Polak Anno Domini 1990 znacząco rzadziej niż w latach poprzednich występował w roli konsumenta usług, życia kulturalnego (poza telewizją), rzadziej też podejmował działania zwiększające jego zasoby materialne.

Jeśli wszystkie omawiane zachowania potraktować jednokierunkowo jako wskaźnik aktywności, to w zasadzie wszystkie one dają obraz znacznego uwiąznięcia życia społecznego. Zjawisko to nie wynika jednak ze spadku podaży czy dostępności usług, bo taki nie został nigdzie odnotowany (np. w przypadku repertuaru kin i teatrów oraz oferty wydawniczej sytuacja w roku 1990 była najlepsza od co najmniej kilkunastu lat). Przyszłe lata pokażą, czy mamy tu do czynienia jedynie z finansową barierą popytu, czy też z bardziej trwałymi zmianami obyczajowymi.